

Riktlinjer för vård- och underhåll samt omarbetning av gravanordningar

Vård- och underhåll

Rengöring

OBS: syratvätt eller sandblästring ska ej användas på någon sten då dessa metoder förstör stenens yta.

Nedanstående uppgifter är hämtade från Riksantikvarieämbetets folder *Vård av gravstenar*. Den tar även upp mer speciella fall såsom järn- och kopparmissfärgningar och marschallstänk.

Rengöring från mossor, lavar och alger: Detta bör ske tidig vår eller sen höst. Särskilt lavarna är aktiva och växer under dessa årstider, vilket gör dem mjukare och lättare att ta bort. *Rengöring av granit och andra hårda stenar:* Högtryckstvätt kan användas, men kontrollera om det finns sprickor eller lösa delar innan. Använd i så fall endast varmt vatten och mjuka borstar. Några droppar diskmedel eller såpa kan användas för att öka vätningen. Rengöringen tar lång tid och all påväxt kan vara svår att få bort. Lavarna kan med fördel mjukas upp genom att stenen sveps in i våta tygsäckar och plast någon vecka i förväg. Några droppar ammoniak i vattnet hjälper också till att mjuka upp lavarna, men rengör med riklig vattensköljning efteråt. I svårare fall med vittrade stenar eller kraftig lavtillväxt, kan stenens framsida läggas ner mot marken, alternativt gräva ner stenen under ett år. Därefter kan jord och lavrester sköljas bort. Frånvaron av ljus gör att lavarna dör och jordens mikroorganismer bryter ner dem. Denna metod bör tillämpas i samråd med konservator.

Rengöring av kalksten, sandsten, marmor och andra mjuka stenar: Lavar på ljusa stenar tas bort med släckt kalk, vars höga pH dödar laven. Mörkare kalkstenar kan få ljusa missfärgningar, så kallade kalkslöjor. Täck stenen med några lager cellstoff, eller hushållspapper, som därefter väts för att ligga tätt mot stenytan. Därefter påför man ett 2-3 cm tjockt skikt av våtsläckt, icke hydraulisk kalk (kalkdeg). Täck med plast för att hindra uttorkning och härdning. Efter ca en vecka avlägsnas kalken och stenen spolats noggrant. OBS: låt inte kalken torka, då härdar den och kan ge misspyrdande fläckar. Uppblötning av stenens ytskikt några dagar och därefter högtryckstvätt och skrubbing med rotborste, är en annan metod för mjukare stenar, men kontrollera att det inte finns sprickor eller lösa flagor i stenen.

Lagning av sten

Allvarligt skadade stenar som visar tecken på pulverisering, sprickbildning, eller bompartier bör åtgärdas av konservator. Mer ordinära åtgärder, såsom att limma ihop ituslagna stenar, bortfallna flisor, byta ut rostiga kramlor och dubb mot nya av rostfritt stål, kan utföras av personer med erfarenhet av stenhantering.

Rostskyddsbehandling

Staket och gravvårdar av gjutjärn eller smide som rostade borstas först med stålborste eller blåstras över lätt med finkornig sand. Därefter rostskyddas och målas staketet, först med blymönja (särskilt tillstånd från Länsstyrelsen fordras) och därefter två strykningar av en kulört linoljefärg och sist ett skyddande lack. Även andra rostskydds- och målningsbehandlingar kan användas, samråd bör i så fall ske med antikvarisk expertis. Smidesföremål kan även rostskyddas genom att de linoljebränns.

Lagning av smides- och gjutjärn

Smidda föremål lagas beroende på skadans art genom lödning eller svetsning. Saknade eller alltför skadade gjutjärnsdelar ersätts med nyttillverkade i ursprungligt utförande. Gjutjärn kan lagas med svetsning, men specialkompetens erfordras. Åtgärderna bör utföras av fackman med erfarenheter av kulturvård. Vid tveksamheter ska en konservator konsulteras.

Målning

Till målning av text på gravstenar används oljebaserad färg. Till förgylld text används först guldgrund ("klister"), helst av märket "LEFRANC" och därefter bladguld, helst inte under 22 karat.

Väderskydd

Vårdar av mjuka bergarter såsom kalksten och sandsten är mer vittringsbenägna. Främst väta tränger in i stenen och orsakar sprickbildning och flagning. Särskilt utsatta är stående vårdar, i deras överkant exponeras materialets skiktning. Även frostsprängning vintertid kan orsaka skador på gravvårdar.

Får vittringen fortgå riskerar de kulturhistoriska värdena att gå förlorade. Det kan då vara nödvändigt att skydda stenen. Stående vårdar kan förses med en avtäckning av plåt eller flyttas till en torr plats. Skräddarsydda kapell kan skydda gravvårdarna mot frostsprängning vintertid (se Nilsson, 2016). Hällar kan flyttas till en torr plats. Då det handlar om höga kulturhistoriska värden är det viktigt att åtgärderna blir adekvata. Arbetet med lagning och väderskydd ska därför ledas av en konservator.

Exempel på kalkstenshällar med lagade sprickor, samt uppsatta i mindre regnutsatt läge vid kyrkvägg och försedda med avtäckning av plåt.

Exempel på plåtavtäckningar formade efter stenarnas ovankant

Skräddarsydda kapell kan skydda mot frostsprängning (Foto: Johan Nilsson)

Omarbetning av gravanordningar

Omarbetning på ett sätt där de kulturhistoriska värdena värnas

Med omarbetning menas här när en gravvård bearbetas för att kunna återanvändas som gravvård för andra personer än de den ursprungligen var avsedd för. Det är främst hårda bergarter, såsom porfyr, granit, diabas, gnejs och kvartsit som lämpar sig för omarbetning

En positiv följd av att nyttja omarbetade gravvårdar är att gravvårdarna kan behållas i sin ursprungliga miljö. Det är särskilt viktigt om gravvårdar och omgivande kyrkogårdsmiljö är utformade som en helhet. Återanvändning innebär också en möjlighet för nutida människor att uppleva och återbruka ett föremål som visar på äldre tiders bearbetningsmetoder och hantverksskick. Likaså finns det fördelar utifrån ett miljö- och hållbarhetsperspektiv. Tyvärr sker omarbetningar ofta så att gravvårdens ursprungliga utformning förvanskas och kvalitéerna utarmas. Det är därför angeläget med riktlinjer för omarbetningarna. Grundläggande utgångspunkt för varje omarbetning bör vara:

"Gravvårdens utseende efter omarbetning ska inte avvika från dess ursprungliga stil och tidstypiska utförande"

Omarbetning av äldre gravvårdar kräver högre grad av hantverksskicklighet och stenkunskap än vid nytillverkning. En god tumregel är att vårdar från 1800-talet inte bör omarbetas utan snarare bevaras intakta på sin plats. Detta för att inte riskera att deras kulturhistoriska värde förvanskas genom bristande kunskaper. Vårdar som kan vara aktuella för omarbetning är framförallt från 1900-talets första hälft och då främst från åren 1920-1960 och senare.

Återanvänds gravvården av personer med anknytning till den/de ursprungligen gravsatta kan stenen med fördel vändas så att befintlig text och dekor kan bibehållas. Omarbeta sedan baksidan till en ny framsida, med lika utförande som den gamla framsidan.

Omarbeta så här...

och inte så här...

<p>Utför ny text i samma textbehandling som den gamla. Vanliga metoder är t.ex. försänkt V-huggen förgylld/målad eller upphöjd polerad text. V-huggen text harmonierar stilmässigt med äldre vårdar har bättre läsbarhet och ger bättre fäste för färg och förgyllning.</p>	<p>Använd <u>ej</u> djupblästrad text eller planförsänkt förgylld/målad text Djupblästrad text ger ett djupt ingrepp i stenmaterialet. Det är en modern maskinell teknik vars utseende kontrasterar på ett hårt sätt mot äldre gravvårdars mer hantverksbetonade bearbetningstekniker. Undvik planförsänkt förgylld/målad text om den inte är ursprunglig.</p>
<p>Utför ny text i en textstil så lik den gamla som möjligt.</p>	<p>Använd <u>ej</u> moderna textstilar som kontrasterar gentemot vårdens ursprungliga stil och utförande.</p>
<p>Återställ upphöjda polerade dekorer och textytor genom att polera om hela framsideytan. Därefter återskapas dekorer och textytor lika som originalutförandet.</p>	<p>Hugg eller slipa <u>ej</u> bort gamla dekorer utan att återställa dem.</p>
<p>Bevara vårdens tidsenliga utseende. Välj nya dekorer som harmonierar med gravvårdens ursprungliga stil. De bör ha få detaljer, gärna förenklade och stiliserade så att de harmonierar med de äldre vårdarnas ofta klassiska drag.</p>	<p>Använd <u>ej</u> moderna bilder och dekorer som avviker från gravvårdens ursprungliga stil. Ofta är moderna dekorer mer naturalistiska. Vilket gör att de stämmer mindre väl med de äldre vårdarnas klassiska drag.</p>